

Grondverkeer en bedrijfsvergroting

D. B. BARIS

Afd. Streekonderzoek van het LEI, 's-Gravenhage

In 1962 heeft het LEI de resultaten gepubliceerd van een landelijk onderzoek naar de wisseling van grondgebruik en naar de wijzigingen in bedrijfsgrootte in de periode 1956-1959*. Dit onderzoek is gebaseerd op gegevens van 16000 bedrijven, die door middel van een steekproef waren gekozen.

Bij een analyse van het grondverkeer zijn drie complexen van vraagstukken gezien:

- wat gebeurt er met de grond en het bedrijf van de „gaande” (aftredende) grondgebruikers;
- hoe verkrijgen de „komende” (beginnende) grondgebruikers grond en een bedrijf;
- wat is er gebeurd met de grond van de bedrijven, die in 1956 en 1959 hetzelfde bedrijfshoofd hadden?

Het grondverkeer omvat de bedrijfsoverdracht, de bedrijfssplitsing, de opheffing van bedrijven, het stichten van bedrijven en de vergroting en verkleining van bedrijven. Het grondverkeer wordt in dit artikel aan de hand van deze verschillende elementen geanalyseerd, waarbij de aandacht in hoofdzaak is gericht op de grondgebruikers die de landbouw als hoofdberoep uitoefenen.

In de steekproef waren 12551 grondgebruikers die in 1956 de landbouw of de tuinbouw als hoofdberoep uitoefenden. Deze grondgebruikers hadden 92% van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik.

Bedrijfsaanvaarding en bedrijfsbeëindiging

Om een goed inzicht te krijgen in het proces van „komen” en „gaan” van grondgebruikers dient allereerst aandacht te worden geschonken aan verschuivingen die zich voordoen tussen grondgebruikers met een agrarisch hoofdberoep en de overige grondgebruikers. In het hierna volgende worden deze groepen aangeduid als landbouwers en niet-landbouwers. Het begrip landbouwer omvat ook de tuinders. Tabel 1 (blz. 504) geeft het „komen” en „gaan” van grondgebruikers en de verschuiving tussen landbouwers en niet-landbouwers weer.

Bij de groep landbouwers zijn er meer „komende” dan „gaande” grondgebruikers. Toch is het aantal landbouwers in 1959 kleiner dan in 1956. Dit komt omdat in deze periode meer landbouwers de landbouw als nevenberoep zijn gaan uitoefenen dan dat niet-landbouwers de landbouw als hoofdberoep kozen.

Tabel 2 geeft het aantal „gaande” en „komende” landbouwers-grondgebruiker verdeeld naar de wijze waarop zij het bedrijf hebben beëindigd resp. zijn begonnen.

* Bedrijfsopvolging en wisseling in het gebruik van de grond 1956-1959; Rapport 385. LEI, 1964.

TABEL 1. Aantal grondgebruikers

	In 1956	„Gaande” grondge- bruikers	Blijvende grondgebruikers in 1956-1959		„Komende” grondge- bruikers	In 1959
			land- bouwers	niet-land- bouwers		
Landbouwers	12551	1511	10699	341	1553	12444
Niet-landbouwers	3694	824	192	2678	509	3528
Totaal	16245	2335	10891	3019	2062	15972

TABEL 2. Wijze waarop het bedrijf is beëindigd resp. begonnen

	„Gaande” grondgebruikers		„Komende” grondgebruikers	
	Aantal ¹	%	Aantal ¹	%
Bedrijf geheel of gedeeltelijk overgedragen	1147	76	Bedrijf is overgenomen	1151 74
Bedrijf is opgeheven	254	17	Bedrijf is gesticht	44 3
Bedrijf is gesplitst	54	3	Bedrijf door splitsing verkregen	327 21
Overige oorzaken	56	4	Overige oorzaken	31 2
Totaal	1511	100	Totaal	1553 100

¹ Inclusief wijzigingen in de persoonsformatie bij gemeenschappelijke exploitatie

Er waren in de periode 1956-1959 1511 „gaande” grondgebruikers, d.i. 12% van het aantal in 1956. Ruim driekwart van de „gaande” grondgebruikers heeft het bedrijf overgedragen, 17% heeft het bedrijf opgeheven, terwijl 3% van de „gaande” grondgebruikers het bedrijf heeft gesplitst*.

Wat de 1553 „komende” grondgebruikers betreft, hiervan verkreeg 21% het bedrijf door splitsing. Hieruit blijkt dat de betekenis van splitsing voor de bedrijfsopvolging zeer belangrijk is. Daarentegen heeft slechts 3% van de „komende” grondgebruikers een bedrijf gesticht**. Van de in de periode 1956-1959 nieuw gevestigde boeren en tuinders heeft dus 24% een bedrijf door splitsing of stichting verkregen. Behalve bedrijfs-overdracht zijn dus ook splitsing en opheffing van bedrijven voor de „komende” grondgebruikers van grote betekenis.***

* Exclusief z.g. schijnsplitsingen. Een schijnsplitsing is een tijdelijke splitsing, waarbij het bedrijfs-hoofd een klein deel van het bedrijf (renteniersbedrijfje) blijft exploiteren. Veelal wordt dit bedrijfje later weer gevoegd bij het bedrijf waarvan het werd afgesplitst.

** Het onderscheid tussen het stichten en splitsen van bedrijven is niet altijd nauwkeurig vast te stellen. In beide gevallen betreft het veelal een bedrijf in opbouw.

*** De grote betekenis van de splitsing blijkt in de gegeven tabel niet bij de „gaande” grondgebruikers. Dit komt omdat hierbij uiteraard niet meegeteld zijn de splitsingen waarbij het „zittende” bedrijfs-hoofd een deel van het bedrijf blijft exploiteren.

Bedrijfsoverdracht komt bij de kleinere bedrijven relatief minder voor dan bij de grotere bedrijven. Daarentegen ziet men bij de kleinere bedrijven meer opheffingen. Van de bedrijven kleiner dan 5 ha wordt 51% overgedragen en 35% opgeheven. Van de bedrijven groter dan 15 ha zijn deze cijfers resp. 87% en 5%. De splitsing komt het meest voor op de bedrijven boven 10 ha. De oorzaak van bedrijfsoverdracht blijkt in 90% van de gevallen te zijn: overlijden, hoge leeftijd of invaliditeit, en in slechts 4% beroepsverandering. Bij bedrijfsopheffing is daarentegen in 15% van de gevallen beroepsverandering de reden. Van een voortijdige bedrijfsbeëindiging is dus nog weinig sprake; bij bedrijfsopheffing evenwel meer dan bij bedrijfsoverdracht. In het huidige stadium beperkt de bedrijfsopheffing zich vrijwel tot de kleinere bedrijven zonder opvolger.

De gemiddelde leeftijd van afstand doen door bedrijfsoverdracht* is 61 jaar en door bedrijfsopheffing 53 jaar. Boeren en tuinders die afstand doen van het bedrijf (zonder een nieuw bedrijf te beginnen) doen dit bij bedrijfsopheffing dus op een gemiddeld 8 jaar jongere leeftijd dan bij bedrijfsoverdracht.

Van de nieuw gevestigde bedrijfshoofden heeft 51% een bedrijf overgenomen van ouders, 8% van schoonouders en 15% van vreemden. Uit het in 1959 gepubliceerde onderzoek naar de bedrijfsopvolging en beroepskeuze in land- en tuinbouw** blijkt dat \pm 25 jaar geleden veel vaker een bedrijf van vreemden kon worden overgenomen dan thans.

Vergroting en verkleining van bedrijven

Ook de bedrijfsverkleiningen en -vergrotingen zijn elementen van het grondverkeer. Op de bedrijven die in 1956 en 1959 hetzelfde bedrijfshoofd hadden***, blijken grote veranderingen te hebben plaats gehad. Op niet minder dan 39% van deze bedrijven is in de periode 1956-1959 de oppervlakte veranderd: 23% is vergroot, 13% verkleind, en 3% zowel vergroot als verkleind. De gemiddelde oppervlaktevergroting bij de uitsluitend vergrote bedrijven was 1,93 ha en de gemiddelde verkleining bij uitsluitend verkleinde bedrijven is 1,92 ha. Uit het feit dat er bijna tweemaal zoveel bedrijven vergroot zijn als verkleind blijkt de algemene tendentie tot bedrijfsvergroting. De grond nodig voor bedrijfsvergroting was voornamelijk afkomstig van de opgeheven bedrijven en van de verkleinde bedrijven. De gemiddelde oppervlaktewijziging zowel bij vergroting als bij verkleining was op de grotere bedrijven groter dan op de kleinere bedrijven. Op de bedrijven tot 12 ha waren de vergrotingen gemiddeld geringer van omvang dan de verkleiningen; op de bedrijven boven 12 ha daarentegen waren de vergrotingen gemiddeld omvangrijker dan de verkleiningen.

Omdat er geen verband bleek te bestaan tussen het tijdstip van bedrijfsvergroting en leeftijd, kan worden aangenomen dat het streven naar expansie gedurende de gehele periode van boer-zijn optreedt. Bij de nieuwe bedrijfshoofden is er een sterk streven

* Excl. uit oorzaak van overlijden.

** Bedrijfsopvolging en beroepskeuze in land- en tuinbouw. LEI, 1959.

*** Dit is 85% van het aantal bedrijven in 1956

naar bedrijfsvergroting. De bedrijfsverkleiningen worden frequenter naarmate de bedrijfshoofden ouder zijn.

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat een deel van de boeren blijft streven naar bedrijfsvergroting, wellicht met het oog op de kinderen, terwijl een ander deel de bedrijfsomvang inkrimpt bij het klimmen van de jaren. De laatste groep bestaat waarschijnlijk in hoofdzaak uit boeren zonder eigen opvolger. Overigens zij erop gewezen dat bedrijfsoverdracht in 20% van de gevallen met bedrijfsverkleining gepaard gaat.

Omvang van het grondverkeer

Daar onder grondverkeer de wisseling van gebruiker van de grond wordt verstaan, omvat het grondverkeer dus ook de generatiewisseling. In drie jaar tijd is 19% van de oppervlakte cultuurgrond van gebruiker gewisseld, waarvan ongeveer de helft binnen het kader van de generatie-wisseling. De wijze waarop het grondverkeer heeft plaats gehad, moge blijken uit tabel 3.

TABEL 3. Procentuele verdeling van de oppervlakte grond in het verkeer gebracht naar herkomst en bestemming

Herkomst van de grond in %		Bestemming van de grond in %	
Overgedragen bedrijven	53	Overgenomen bedrijven	53
Opgeheven bedrijven	9	Gestichte bedrijven	3
Gesplitste bedrijven	3	Gesplitste bedrijven	11
Bestaande ¹ bedrijven	20	Bestaande ¹ bedrijven	22
Diversen ²	15	Diversen ²	11

¹ In 1956 en 1959 hetzelfde bedrijfshoofd

² De groep diversen kan als volgt worden verdeeld: grond afkomstig van bedrijven buiten de gemeente 7%, niet geregistreerden binnen de gemeente 2%, overige gronden 3%, onbekend 3%

³ De groep diversen kan als volgt worden verdeeld: naar bedrijven buiten de gemeente 5%, niet-agrarische bestemming 2%, overige gronden en bestemming onbekend 4%

Het gaat hier om het grondverkeer van alle beroepsgroepen, dus ook van grondgebruikers die geen landbouwers zijn.

Het grondverkeer is het meest eenvoudig van karakter bij de bedrijfsoverdracht. Een bedrijf dat geheel wordt overgedragen heeft geen betekenis voor de bedrijfsgrootte-structuur. Per saldo kunnen alleen de opgeheven bedrijven tot een verbetering van de bedrijfsgrootte-structuur bijdragen. Inderdaad gaat 85% van de grond van de opgeheven bedrijven naar andere bedrijven. De bedrijfsvergroting wordt echter tegengewerkt door bedrijfssplitsing. In het voorgaande is reeds gewezen op de relatief grote betekenis die de bedrijfssplitsing voor de „komende” grondgebruikers bleek te hebben. Als wij herkomst en bestemming van de grond vergelijken, dan blijkt er een geringe overbedeling (2%) van de bestaande bedrijven te zijn. Gezien het vrijwel constant blijven van het aantal bedrijven in de steekproefgemeenten in de beide peiljaren was de tendentie tot bedrijfsvergroting in de periode 1956-1959 weinig indrukwekkend. Het blijkt dan ook dat de verdeling van de oppervlakte cultuurgrond over de grootteklas-

sen in 1959 ongeveer hetzelfde beeld geeft als in 1956. Er is evenwel per saldo een kleine verschuiving: de oppervlakte in gebruik op bedrijven van 5 tot 10 ha wordt relatief iets geringer, die van bedrijven in de grootteklasse van 10 tot 20 ha in verhouding iets groter.

Interessant is in dit verband welke bedrijven beslag weten te leggen op de vrijkomende grond. Dit is nagegaan ten aanzien van de grond die vrijkomt door het opheffen van bedrijven en verkleining van bestaande bedrijven*. De grond die bij de land- en tuinbouwbedrijven terecht komt is als volgt verdeeld over de grootteklassen.

TABEL 4. Verdeling naar grootteklassen van de grond die terecht komt bij land- en tuinbouwbedrijven

Herkomst van de grond	Percentage van de vrijgekomen grond dat terecht komt bij bedrijven in de grootteklasse van			
	1 tot 5 ha	5 tot 10 ha	10 tot 20 ha	> 20 ha
Opgeheven bedrijven	15	28	26	31
Verkleinde bedrijven	10	27	36	27

Er is 88% van de grond, afkomstig van opgeheven en verkleinde bedrijven naar bedrijven groter dan 5 ha gegaan. De bedrijven in de grootteklasse 10 tot 20 ha hebben relatief de meeste grond verkregen. Ter toelichting zij vermeld dat omgerekend per bedrijf de grond vooral naar bedrijven boven 20 ha is gegaan, naar de grotere bedrijven dus. De greep van de kleine bedrijven op de grond blijkt evenwel sterk te zijn. Er zijn veel kleine bedrijven en het aantal vragers naar grond in deze categorie is groot, waardoor dezen een betrekkelijk hoog percentage van de vrijkomende grond in handen kregen. Van de grond van de opgeheven bedrijven gaat 43% naar bedrijven beneden 10 ha.

De bedrijfssplitsing wordt vaak gezien als een belangrijk obstakel voor de verbetering van de bedrijfsgroottestructuur. Dit moet evenwel niet worden overschat. Immers in het theoretische geval dat splitsing van bedrijven voortaan achterwege zou blijven en de afgesplitste grond uitsluitend voor bedrijfsvergroting zou worden gebruikt, zouden de bedrijven gemiddeld met slechts 0,5% per jaar (10% in 20 jaar) kunnen worden vergroot. De betekenis van de splitsing voor de bedrijfsvergroting is dus niet zo belangrijk.

Op de zandgronden en in het riviereengebied is zowel het percentage vergrote als het percentage verkleinde bedrijven groter dan in de zeeklei- en de weidegebieden. Het grondverkeer (excl. de bedrijfsoverdracht) blijkt in de gebieden met de kleinste bedrijven het levendigst te zijn, met uitzondering echter van het oostelijk zandgebied, waar de deelneming aan het grondverkeer juist het geringst is. Dit hangt o.a. met de typische verervingsgewoonten in deze streken samen. Het een en ander blijkt uit tabel 5, blz. 508.

* Hierbij is uitgegaan van de veronderstelling dat deze grond wat „vrijer” in het verkeer komt dan de grond van de overgedragen bedrijven

TABEL 5. Grondverkeer (exclusief bedrijfsoverdracht) in de groepen van landbouwgebieden (in % van de totale oppervlakte cultuurgrond per gebied)

Zeekleigebieden	5	Noordelijk zandgebied	13
Weidegebieden	8	Zuidelijk zandgebied	12
Rivierkleigebieden	10	Oostelijk zandgebied	4

Slotbeschouwing

In de landbouw bestaat een sterke beroepscontinuïteit. Dit laatste betekent o.m., dat het overnemen van bedrijven in sterke mate een familieaangelegenheid is. Deze gang van zaken is bevorderlijk voor de bedrijfsoverdracht. Niet alle bedrijven worden evenwel overgedragen. Er worden ook bedrijven opgeheven. Jaarlijks is 0,7% van de oppervlakte cultuurgrond betrokken bij het opheffen van bedrijven. Tegenover bedrijfsopheffing staat evenwel bedrijfssplitsing, die van betekenis blijkt voor beginnende boeren en tuinders. De oppervlakte grond die door „komende” grondgebruikers via bedrijfssplitsing in gebruik is genomen, is groter dan de oppervlakte grond die bij bedrijfsopheffing is betrokken. Bovendien worden er nog nieuwe bedrijven gesticht.

Als belangrijke conclusies uit het onderzoek zijn te noemen:

- er worden nog betrekkelijk weinig bedrijven opgeheven;
- er zijn nog vele nieuwe bedrijfsvestigingen (splitsingen + stichtingen).

In een artikel over de veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur die zich tussen 1959 en 1963 in vier ruilverkavelingsgebieden in Noordbrabant hebben voltrokken* kwam ir. VELDHUIS tot dezelfde conclusies. Dit zou er op kunnen wijzen, dat de laatste 5 jaar weinig verandering in het proces van gebruikswisseling van de grond heeft plaats gehad. In de periode 1956-1959 was er over de gehele linie slechts een geringe tendentie tot bedrijfsvergroting te constateren. De conclusies van ir. VELDHUIS in genoemd artikel doen dus vermoeden, dat ook in de jaren 1959-1963 de tendentie tot bedrijfsvergroting gering is geweest. Er is ook voor de nabije toekomst weinig verbetering voor de bedrijfsgroottestructuur te verwachten. Toch kan t.a.v. de toekomstige ontwikkeling ook op een positief element worden gewezen. Het door het LEI uitgevoerde boerenzoonsonderzoek wijst uit, dat op de kleine bedrijven (< 10 ha) reeds in de periode 1952-1957 minder zoons vóór de landbouw hebben gekozen dan met de toekomstige opvolgingskansen overeenkomt**. Een voortzetting van deze ontwikkeling leidt wellicht tot een situatie waarin minder opvolgers dan vrijkomende bedrijven zijn. Door dit „gebrek” aan opvolgers kan het aantal bedrijfsbeëindigingen toenemen. Tot 1959 was overgang van het boer-zijn naar een ander beroep echter nog slechts in geringe mate oorzaak van bedrijfsbeëindiging. Een snelle bedrijfsvergroting zou zijn te bereiken, wanneer de boeren in grotere getale uit de landbouw treden en de grond afstoten. Thans is het

* Ir. VELDHUIS, *Landbouwvoorlichting*, 21 (1964) 3 (mrt.) 113.

** Bedrijfsopvolging en beroepskeuze in land- en tuinbouw. LEI, 1959.

veelal nog zo, dat men weliswaar buiten de landbouw werk zoekt, doch de grond nog enige tijd aanhoudt.

Enige tijd geleden is het Ontwikkelings- en Saneringsfonds (O- en S-fonds) in het leven geroepen, dat o.a. bedoeld is om de opheffing van bedrijven te stimuleren. Ten einde een vergoeding uit het O- en S-fonds te kunnen ontvangen moet een aanvrager aan een aantal voorwaarden voldoen. Het blijkt nu, dat door deze voorwaarden het aantal grondgebruikers, dat in de termen valt voor een vergoeding uit het O- en S-fonds, sterk wordt beperkt. Sommigen zijn dan ook van mening dat de voorwaarden die het O- en S-fonds stelt, te stringent zijn, waardoor een deel van de boeren wordt belemmerd gebruik te maken van de door het fonds geboden mogelijkheden het bedrijf te beëindigen. Door een meer gedifferentieerd optreden van het O- en S-fonds, waarbij b.v. ook bij het niet volledig opheffen van het bedrijf vergoedingen worden gegeven, zou het gestelde doel sneller kunnen worden bereikt.

's-Gravenhage, augustus 1964